

Primož Kozak
**PROSTOST
IN SVOBODA
V SMOLETOVI
ANTIGONI**

Govoriti o *Antigoni* danes ni lahko, saj pravzaprav obstaja že obsežna literatura o tem tekstu. Vrsta avtorjev ga je postavila v središče povojne slovenske dramatike. Kakor se je razvijal čas, so se razvijale analize, odkrivalo se nove plasti teksta in nove kvalitete, in iskati nekaj izvirnega nanovo bi ne imelo pomena. Zato sem se odločil povedati, kaj je zbudilo v meni srečanje s tekstom po dolgih letih, saj danes reagiram nanj marsikdaj drugače kot v situaciji, ko je nastal in smo ga na Odru 57 uprizorili. Smoletovo *Antigono* so analizirali iz vseh možnih sočasnih nazorskih kotov, jo primerjali s Sartrovim eksistencializmom, s heideggerjanstvom, z antičnim vzorcem, s humanizmom, skratka, vrsta idej je bila s tem tekstom že soočena in zato se tega vprašanja ne bi loteval. Bi pa rad poudaril nekaj, kar se zdi danes bolj jasno kot kdaj prej. *Antigona* je izrazito slovenski tekst, rojen iz naše tradicije. Predvsem bi se rad skliceval na stališče tov. Koruze, ki trdi, da je *Antigona* filozofska in poetična, oziroma poetična in filozofska drama. V času, ko je *Antigona* nastala, sem jo dojemal kot poetično dramo. Še danes je izreden umetniški dosežek v tekstu na primer psihološki prelom Ismene iz človeka, ki vodi Antigono k njenim konceptom, v nekoga, ki se zlomi in pač potegne z močnejšim. Taki elementi so v mojem prejšnjem dojemanju Antigone prevladali. Danes pa me preseneča predvsem koncizna filozofsko teoretična struktura teksta. Če dvignemo prvi list, ki se imenuje poezija, psihologija itd., uglejamo tloris, ki je komponiran poudarjeno teoretično, z naporom in dolgotrajnim zorenjem ene osrednje misli. Zato bi se zadržal pri tem tlorisu, ki ga imam za enega zadnjih celovitih konceptov človeka v naši povojni literaturi.

Kaj je za Smoleta pomenil pojem človeka? Kako je opredelil pojem človečnosti oziroma človekove avtentičnosti? V okviru tako zastavljene problema bi se posebej ustavil ob eni Smoletovi distinkciji: svoboda je zanj eno, prostost drugo. Med njima obstaja razlika. To razlikovanje sem pri Smoletu zasledil že tudi na drugem mestu, zato mislim nanj opreti svoje premišljevanje.

Haimon je prost, *Antigona* je svobodna. Mogoče mi bo dovoljeno, da se prav ob tej točki konkretnije dotaknem naše tradicije in se v nekem smislu spomnim Ivana Cankarja. Ne želim primerjati Smoleta s Cankarjem kot nekakšnega naslednika. Vsekakor pa sodim, da je osnovna struktura človeka, o kateri sem prej govoril, izrazito vgrajena v tisto nacionalno kulturo, ki se je pri nas konstituirala s Cankarjevimi pojmi. Poskušal bom z nekaterimi primerjavami pokazati, kje so stične točke, in tudi, kod je krenil Smole po svoje. Če primerjamo recimo tri svobodne Cankarjeve osebnosti, npr. Maksa iz *Kralja na Betajnovi* ali Jerneja iz *Hlapcev* ali pa Dolinarja iz *Lepe Vide*, bomo ugotovili, da so vse tri osebnosti svobodne na osnovi protislovja. Maks je svoboden po lastni odločitvi, zavezan je svoji svobodi, avtentičen človek je le toliko, kolikor je dosleden v svoji svobodni odločitvi, skratka, je subjekt, v celoti na razpolago sam sebi, saj je v posesti svoje nereduktibilne odločitve. Kolikor je tak, biva kot človek. V momentu, ko bi se odpovedal svoji svobodni odločitvi, bi nehal biti človek. Nekoliko drugačna struktura svobodne osebnosti je pri Cankarju že Jerman. Ima pamet in srce (človečnost), se pravi, pamet in srce mu narekujeta odločitev in vztrajanje, hkrati pa je dostopen neki drugi prvini, ki ga odvrne od njegove poti in ga zlomi. Izrazi se bipolarnost človeške osebnosti. Kot tretji primer bi navedel Dolinarja. Je človek, zapisan hrepenenju kot avtentični človekovi substanci. To človečnost pa je mogoče realizirati samo v izpostavljenosti trpljenju dialektično, na poti, se pravi takrat, kadar bivamo popolnoma odprti svetu, izpostavljeni zlu in tako kot človeško bitje zorimo v tisto končno, absolutno realizacijo sebe, ki se zgodi v trenutku smrti.

Res je nekaj: rezonirati o Cankarju in o strukturi njegovega človeka danes je drugače kot pred vojno. Prejšnji čas je pojmoval Cankarjeve tek-

ste kot tesno navezane na socialno, nacionalno in politično problematiko in se je pravzaprav manj posvečal notranje strukturalnim vprašanjem, ki pa so, kot vse kaže, tudi v našem času še obdržala svoj pomen (tako vsaj kažejo novejši uprizoritve njegovih tekstov).

V Smoletovem človeku najdemo sorodne elemente: bipolarnost, pojem poti, pojem iskanja, pojem odločitve, pojem tveganja, pojem samorealizacije za ceno smrti itd. Če gre za filozofski tloris *Antigone*, je treba poudariti eno misel: junaki *Antigone* so samo na zunaj različni značaji ali različne figure. V bistvu pa gre za en sam kompleks, ki je razdeljen na več nivojev, urejen v celovit, po stopnjah razporejen sistem. Naj poskusim to misel dokazati: Haimon kot prva stopnja je junak, ki ga označujejo poteze, kot so mladost, lepota, ljubezen do lepih hlač, lepih deklet itd. Vendar je zanj najbolj značilna temeljna karakteristika, da na življenje, konkretno, oprijemljivo življenje, kot ga imenuje Smole, spontano pristaja, da drugačnega življenja ne pozna, tudi ne sme poznati. Haimon je postavljen v svet kot čisti pristanek na realiteto, in kot sodi Smole, pomeni najnižjo stopnjo človečnosti. Značilno za to stopnjo je, da Haimon v momentu, ko pisani vrvež okoli njega za trenutek poneha, začuti v sebi tesnobo in praznino, zasluti svojo nemočno odvisnost. Druga stopnja na isti lestvici je Teiresias. Če je Haimon spontani pristanek na danost, pomeni Teiresias pristanek, potem ko se je do kraja ovedel, da je ta najbolj zanesljiv. Njegov pristanek je ciničen, je rezultat spoznanja lastne nemoči, in zato Teiresias v momentu, ko se pojavi možnost, da bi se uveljavila neka druga, od njega višja kategorija človeka, postane nevaren in celo morilsko agresiven. Naslednja stopnja je izražena z Ismeno. Z ene strani je postavljena v svet na istem nivoju kot Haimon, z druge strani slutiti pomen Antigone vizije. Ismena se prelomi in se vrne v Haimonov svet, v prostost, zakaj do svobode ne more. Pri njej in pri Haimonu lahko ugotovimo, da reagirata spontano, pri Kreontu in pri Teiresiu pa, da njuna reakcija izvira iz vednosti. Naslednja stopnja je Kreon. Kralj ve, da možnost človečnosti, kot jo išče Antigona, obstaja, ve, da realizacija človeka je možna, vendarle se trezno odloči, da tega niti sam ne bo iskal niti ne bo dovolil iskati drugim, ker to pomeni nered. Zato pa je Kreon, kakor spoznamo iz njegovih sanj, sam svoja žrtev. Njegova protislovnost ga razkraja in uničuje. Naslednja in največja faza v okviru iste strukture je Antigona sama. Čeprav je vprašanje, ali Polineikes sploh obstaja, Antigona kreira svojo osebnost in hkrati svoj objektivni svet.

Taka struktura od nič do absolutuma pa je seveda pri Smoletu še enkrat bipolarno razdeljena: med človečnostjo in ničem je sicer ločnica, ki nas lahko še spominja na Cankarjevo ločnico, vendar sta oba pola v človeku neprestano navzoča. Haimon ne more najti miru, ker pač Antigona išče Polineika, Teiresia popade groza, da Antigona ne bi kaj odkrila, ko se Ismena izneveri, postane sestri eden najhujših sovražnikov, prva je, ki Antigono proglasi za noro, itd.; skratka, oba pola sta na raznih nivojih v nenehni aktivni interakciji – znotraj človeka in v njegovem dejanju. Od tod izvaja Smole svoje pojmovanje človeka. Cankarjev junak je po svoji svobodnosti, spoznanju in odločitvi v sporu s svetom, in enako je z Antigono. Vendarle Cankarjev junak lahko najde svojo notranjo satisfakcijo samo takrat, kadar pride v sklad s svetom, na primer Ščuka, ko prebudi predmetno srenjo in vzpostavi na novo tisti narod, ki ga Grozdov krog razkraja; skratka, Cankarjev človek se lahko konstituira šele takrat, kadar konstituira sebi adekvatni svet. Smole gre po drugačni poti. Gre mu za samorealizacijo človeka, ki ni več odvisna od neke konkretne socialne ali idejne, programske ali kakšne druge akcije v svetu. Človek sam mora neprestano – če se sklicujem še na nekatere njegove prejšnje tekste – hoditi po svoji poti, da pride do svoje podobe. Značilno recimo je, da Antigona za obzidjem išče Polineika, v njej sami se mora zgoditi tisti veliki dogodek, ko postane človek. Ta dogodek pa ni vezan na spreminjanje

sveta in to, sodim, lahko označimo kot Smoletovo razrešitev problema. Ne gre torej za upor kot tak, ampak za konsekventnost na poti. Seveda pomeni konsekventnost v iskanju avtentične človečnosti hkrati zanikanje in tudi zavračanje vsakega pristajanja na svet, kompromisa, varnosti itd.; skratka, pot do človečnosti, notranji spor je nenehen, za vsakogar zavzejoč in trajen proces in obsega celoten horizont osebnega in družbenega življenja. In kar je enako važno: od stopnje, ki jo je človek dosegel v svojem notranjem sporu, je odvisna tudi podoba sveta, ki človek v njem živi. Za Haimona je svet pisan, a nezanesljiv, za Teiresia nevaren, za Ismeno sovražen, za Kreonta prazen, za Antigono, če upoštevamo konec, poln in prazničen. Svet sam po sebi, tako sklepam iz *Antigone*, je amorfen, vsebino, podobo, vrednost mu daje človek s svojo aktivnostjo, ki je rezultat notranje dialektike.

Antigono spremlja še neki poseben tragizem. Če namreč opazujem pot naslednjih generacij, je *Antigona* pravzaprav tekst, ki je zadnji poskušal celovito in z vso programsko zahtevnostjo opredeliti neko aktivno moralno in eksistencialno zavezano človečnost. Pozneje, se zdi, se podoba integralnega človeka iz generacije v generacijo vse bolj krči in parcializira, ali pa se razsipa v fragmentarne manifestacije.